

Etika v literární vědě a pojem „zkušenost“.

Několik poznámek ke studii Ryszarda Nycze

Lukáš Holeček

Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha
holecek@ucl.cas.cz

SOUVISLOSTI A VÝZNAM *ETHICAL TURN* PRO LITERÁRNÍ VĚDU

Literatura je specifickým typem lidského prožívání světa a jako taková vypovídá o zkušenostech člověka se světem, jenž se odehrává ve vztazích (k druhým, k prostředí, k „neživým“ věcem). V této banální a snad až příliš zjednodušující větě i přesto lze postihnout celou paletu otázek a problémů, jak je s sebou dějinami vlečou různé literární teorie — ať už se jedná o zpochybnění, nakolik je původcem díla lidská bytost (koncept „autora“) přes snahu redukovat literaturu na systém jazykových a konstrukčních zákonitostí podmiňujících její rozumění (koncept „struktur“) až po tendenci nahlížet na dílo jako na produkt vnějších podmínek či faktor sociálních jevů (např. koncept „kulturního materialismu“).

V posledních desetiletích se zdá, že se stále větší intenzitou a aktuální potřebou — ať už implicitně či deklarovaně — se k literatuře a jejím teoretickým i čtenářským výzvám někteří teoretici (znovu) začínají obracet jako k specifickému typu výpovědi o lidském životě, tedy také o etických problémech minulého, současného i budoucího světa. Některé souvislosti současného etického (či politicko-etického) obratu v humanitních vědách, především v literární teorii, popsal ve své knize *The Ethics of Theory* (Etika teorie, 2017) Robert Doran, profesor francouzské literatury a komparatistiky na americké University of Rochester. Doran si klade za úkol objasnit etický rozměr a politické důsledky teoretického myšlení ve filozofii, historii a literatuře. Jak se stalo, ptá se, že zdánlivě apolitické, amorální a antihumanistické teoretické přístupy paradoxně připravily půdu pro politicko-etický obrat v humanitních vědách na konci osmdesátých a na začátku devadesátých let 20. století? Autorův interdisciplinární výklad v sobě koncentruje názory širokého spektra filozofů, teoretiků, historiků a vědců z oblasti literární vědy, aby osvětlil mnohohrstevnatost a složitost politicko-etického obratu v teoretickém myšlení (Doran v knize analyzoval dílo Foucaulta, Derridy, Rortyho, Lévi-Strausse, Reného Girarda nebo Haydena Whitea). I z Doranovy knihy vyplývá, že jistá míra pozornosti vůči etické dimenzi literatury byla vlastní většině historických literárních teorií (včetně pozitivismu, marxismu, strukturalismu a všech jeho variant), nicméně hlavní pozornost tyto koncepce a filozofie směřovaly na jiné aspekty literárních děl, takže se zdálo, že jejich teoretické diskurzy jsou přísně neslučitelné s tradičním diskurzem etiky. Etický diskurz a etická

argumentace přítom (i u zmíněných teoretiků) vždy byla a je podstatnou složkou vypovídání o literárních dílech včetně literární kritiky.

„Vzhledem k životu máme všichni, ať umělec či neumělec, jedinou otázku: jak upravit svůj život? Čili: jak žít, abych dobře žil, abych mohl být spokojen svým životem? Není jiné otázky o životě pro nikoho, ani pro umělce ne a výše umělce jako duševní výše kohokoli jiného měří se především podle toho, jak vážně klade si tu otázku o svém životě a jak hluboce se jí obírá“ (Vodák 1902, s. 3). Na výroku českého konzervativního kritika Jindřicha Vodáka z roku 1902 by se ani po více než sto letech nemuselo nic měnit. Etický problém, „jak žít, abych dobře žil“, v sobě implikuje fundamentální problém lidského jednání a jednu z našich každodenních starostí — jak soudit věci. Věci rozsuzujeme a jednáme v situacích, v „prostředí“ (zahrnujícím vše, co nás obklopuje), které má svou dějinnost, svým jednáním zvýznamňujeme gesta vlastního těla směrem k sdíleným významům těla sociálního i k významům zapsaným v kultuře. Může nám tedy literatura pomoci lépe pochopit tyto životní procesy, resp. tříbit etickou senzibilitu k řešení každodenních dilemat, jak „být lepším člověkem“?

Tendence upírající pozornost k etickým aspektům výzkumu humanitních věd (ať už se mluví o „etickém obratu“ nebo rozšíření vědy o „lidskou dimenzi“) povětšinou opouštějí poststrukturalistická a postmoderní paradigmata, jež se jeví jako příliš dogmatická a nijak neobjasňující situaci současného člověka, a v produktivní diskusi s nimi hledají východiska proti postmodernistickým předpokladům, že lidské bytosti jsou výhradně „sociální konstrukty“ (např. někdy téměř zfetizovaná projekce „útlaku“ nikoli jako objektu zkoumání, ale apriorní badatelské perspektivy), jak se to projevovalo třeba v pracích inspirovaných dogmatickým marxismem.

Výše zmíněný pojem „etického obratu“ (*ethical turn*), který se začal objevovat v západní literární vědě zhruba od osmdesátých let 20. století,¹ sice zůstal v českém prostředí bez významnější recepce (podobně jako vlivná tradice etické kritiky/*ethical criticism* rozvíjená zejména v anglosaském prostředí), přesto jsou totožně motivované impulzy součástí současného hledání nových přístupů k literárnímu dílu, jeho interpretaci a literárněhistorickému zkoumání. Ve zkratce řečeno, etická kritika obrací (resp. vrací) pozornost literární vědy k výkladu a hodnocení literatury perspektivou etiky, a to nikoli etiky jako pevně daného souboru pravidel jednání (tedy morálky),² ale spíše jako filozofického problému a výzvy k prozkoumávání a zhodnocování. Literární díla z této perspektivy můžeme vnímat (také) jako impulzy pro zpřítomňování

1 Mezi vědci spojovanými s *ethical turn* v literární teorii bývají zmiňováni Martha Nussbaumová, Tobin Siebers, Wayne C. Booth, Charles Altieri, J. Hillis Miller, James Phelan, Richard Rorty, Adam Zachary Newton, Robert Eaglestone, Derek Attridge a řada dalších (Eskin 2004).

2 Jak je známo z dějin filozofie, pojem etiky je ve vztahu k pojmu morálky (a mravnosti) nadřazený. Etika se jako odvětví filozofie zabývá obecnější problematikou, je více individualizovaná, reflektivní, otevřenější prozkoumávání, hodnocení, rozvažování (co je dobré a co ne, dobro a zlo), až v praktickém jednání a ve vztahu ke společnosti nabývá normativní podoby „přijatelného“, „správného“ jednání (tedy morálky). Nicméně napětí i niterná souvislost etiky a morálky a na ně navázaných výzev se vzájemně nevyklučují, ale přirozeně doplňují — přesto je nezbytné je umět rozlišovat.

etických dilemat. Literatura tak může být považována za jedinečný projev lidského vztahování se ke světu, přičemž její základní funkcí je zprostředkovávání mnohovětrnosti různých verzí světa a pohledů na ně „v dílech různých malířů a spisovatelů v našem vnímání, dojmech a představách, které jsou formovány [...] okolnostmi a našimi vlastními postřehy, vhledy, zájmy a minulou zkušeností“ (Goodman 1996, s. 15).

I když Marshall W. Gregory, profesor literatury na Butler University v Indianapolis, nebývá uváděn mezi hlavními představiteli etické kritiky, ve studii *Redefining Ethical Criticism, the Old vs. New* (Redefinování etické kritiky: staré vs. nové, 2010), která se prezentuje jako další pokračování polemiky s postmoderními teoriemi (jež v Gregoryho pojetí přestávají být důvěryhodné), velmi názorně obhajuje význam etiky pro literaturu. Jak Gregory argumentuje, politické teorie, z nichž postmoderní přístupy vycházely, byly vždy vnořeny do etických předpokladů, etický komentář je nevyhnutelnou součástí literární analýzy, etika není nástrojem útlatku, jak tvrdili postmodernisté, a není pouze výtvořem kultury, která ji zprostředkovává, je součástí našeho evolučního dědictví (nástrojem rozvinuté adaptace v zájmu přežití). Jedním z úkolů literatury a umění je stimulace etických reakcí a eticky zaměřená kritika má poskytnout argumenty postihující dynamiku mezi etikou a literární zkušeností. Etika má význam především z hlediska našeho každodenního života, je ústředním problémem a hodnotícím kritériem vzájemných lidských interakcí (Gregory 2010, s. 283), vychází tedy z povahy lidské sociability. Východiskem etické kritiky je předpoklad, že literární reprezentace mají moc ovlivňovat charakter a chování lidí. Etická dilemata typu „dělám v této situaci správnou věc“ tvoří bytostnou součást naší každodennosti. Literatura tak může probouzet empatii, pochopení pro to, jak se ostatní lidé cítí, jak myslí, jak zakoušejí svou identitu. Úkolem etického kritika pak je schopnost ukázat, jak to či ono dílo může uplatnit etický vliv na své čtenáře, jak v závěru říká Gregory: „dělá skutečnou službu těm z nás, kteří chtějí vědět nejen to, proč jsou literární díla zajímavá, ale proč mohou být důležitá“ (tamtéž, s. 298).

MODERNITA JAKO ZKUŠENOST: SOUČASNÁ POLSKÁ HUMANITNÍ VĚDA

Uvádím zde širší kontext etického obratu v literární (potažmo humanitní) vědě právě proto, abych naznačil, že se k literatuře a historii se stejnou motivací a s podobnými otázkami obrací už řadu let také polská literární věda. V polské intelektuální komunitě se už delší dobu řada vědců nejrůznějšího zaměření zabývá tím, jak adaptovat humanitní vědy na komplikovanou situaci moderního světa, kdy se na různých úrovních vědecké politiky znovu upřednostňují výzkumné modely přírodních a technických věd, především co se týká rychlé aplikovatelnosti a ekonomické efektivity poznatků, přesné verifikovatelnosti a systematizace výstupů, zavádění manažerských (podnikatelských) způsobů řízení atp.

Jedním z pojmů, jenž indikuje a provází etický obrat v humanitních vědách, je již několikrát zmíněný pojem „zkušenost“ (*experience, Erfahrung, doświadczenie*). Není to rozhodně pojem nový,³ přesto se někteří polští vědci pokusili znovu prověřit jeho

3 V českém kontextu byla věnována pozornost pojmu „zkušenost“ zejména ve vztahu k pragmatismu. Vliv, či spíše paralelní rozvíjení některých Deweyho pragmatistických

možnosti, které, zdá se, dosud nebyly vyčerpány. Snaha prozkoumat využitelnost pojmu „zkušenost“ pro různé obory humanitních věd se v Polsku přenesla do širší a velmi podnětné odborné diskuse. V květnu roku 2006 se v Krakově uskutečnila konference *Nowoczesność jako doświadczenie*, která pokračovala v listopadu téhož roku ve Varšavě.⁴ Z první konference byl publikován sborník *Nowoczesność jako doświadczenie* (Modernita jako zkušenost, 2006), *Nowoczesność jako doświadczenie: dyscypliny, paradygmaty, dyskursy* (Modernita jako zkušenost: obory, paradigmaty, diskurzy, 2008, obě knihy pod redakcí Ryszarda Nycze a Anny Zeidler-Janiszewské) a další transdisciplinární rozpracování dílčích případů v knize *Nowoczesność jako doświadczenie: analizy kulturoznawcze* (Modernita jako zkušenost: kulturologické analýzy, 2008, red. Anna Zeidler-Janiszewska, Ryszard Nycz, Barbara Giza). Tématu „modernity jako zkušenosti“ bylo v roce 2006 věnováno i jedno číslo časopisu *Teksty drugie* (do čísla přispěli Anna Zeidler-Janiszewska, Dorota Wolska, Joanna Tokarska-Bakir, Ewa Rewers, Maria Delaperrière, Jerzy Franczak a další). V těchto publikacích byla prezentována nejrůznější pojetí „zkušenosti“ a interdisciplinární kontext nově ohledávaného výzkumného pole.

S tímto pojmem pracuje nová (angažovaná) kulturní historie (resp. existenciální historie Ewy Domańskiej) a klíčovou úlohu zastává i v koncepci kulturní teorie literatury (KTL) vybudované Ryszardem Nyczem, jež bývají společně zarámovány jako součást „nowe humanistyky“ (nových humanitních věd; viz Czaplinski — Nycz 2017). Z hlediska historiografie se jedná o zájem o každodenní život obyčejného člověka, spojující v sobě disciplíny jako antropologická historie, historie mentalit, etnohistorie, mikrohistorie, dějiny každodennosti. V kontextu literární vědy jde o teoretické a metodologické upření pozornosti také k mimojazykovým skutečnostem (předjazykové a předpojmové vjemy, tělesnost, emocionalita), jež „vyplývají z naší účasti ve zkušenostní komunitě (v níž se vedle nás samých nacházejí také tyto texty, praktiky a chování)“ (Nycz 2022, s. 75). Pozornost je zde věnována i takovým typům zkušeností, o nichž člověk může jen těžko vypovídat nebo to vůbec není možné (šoa), otázce svědectví, problematice svědka (studie Marie Delaperrière) apod. Tato oborová orientace se vymezuje vůči takovým tvrzením jako „všechno je politické“, „všechno je dis-

momentů ve vztahu k literatuře sledovala ve filozofii Emanuela Rádl Michaela Váchova (2013). Je třeba uvést, že v české meziválečné filozofii byl John Dewey vnímán (i při pohledu na jeho přeložené práce) převážně jako teoretik pedagogiky spíše než jako estetik. Deweyho klíčová práce *Art as Experience* vydaná poprvé v roce 1934 se dosud nedočkala českého překladu a nelze najít ani žádné stopy po dobové recepci tohoto díla v tuzemské filozofii či literární vědě. Souvislostmi a paralelami mezi pragmatickou estetikou a tradicí českého strukturalismu (např. u Jana Mukařovského, Milana Jankoviče) se zabýval David Skalický (2017). Pro úplnost by bylo možné uvést kontinuální zájem o neopragmatistické podněty v literární vědě na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Nejblíže tomu, jak o zkušenosti v současnosti uvažuje Ryszard Nycz, se však zdá být pojetí interpretace v již uzavřeném díle Přemysla Blažička: čtenářské setkání s dílem jako vytržení z každodennosti, jako možnost projít určitou zkušeností a odhalit tak novou dimenzi života a jeho smyslu (zájem o situovanost člověka — lyrického subjektu, postavy i čtenáře, způsob prožívání reality a jejich vyjádření v konkrétním díle), tj. „zkoumat prostřednictvím literárního textu zkušenost člověka se světem“ (Šimák 2012, s. 734).

4 Referát z konference viz Jaszewska 2007.

kurz, text“, „všechno podléhá struktuře věda/vláda“, odklání se od instrumentálního uplatňování teorie. Jak uvádí Nycz: „Obecně vzato, setkáváme se tu [v současných humanitních vědách] s významným protikladem současného moderního (neopozitivistického) ideálu poznání, vytvořeného na základě metajazykové perspektivy, a vnějšího pohledu na nestranně, objektivně a neutrálně vnímané věci (existující dříve a nezávisle na aktu poznání)“ (tamtéž, s. 77).

V kontextu nové kulturní historie (New Cultural History) implementovala etická východiska do svých prací Ewa Domańska (viz Holeček 2013), mj. autorka výroku, že historie má blíže k etice než k epistemologii. Zájem Domańskiej směřuje k teoretickým problémům spjatým s psaním dějin — v knihách *Mikrohistorie* (1999), *Historia egzystencjalna* (Existenciální historie, 2012) či v zatím poslední práci *Nekros* (2017), pokusu o vypracování koncepce dějin „mrtvého těla“ — jejímu uvažování je zohlednění etických aspektů bytostně vlastní. Když se v knize *Mikrohistorie* zabývala tím, z jakého důvodu označovat zvažovanou koncepci historie jako „novou“, charakterizovala ji takto: „Vypovídá o člověku, který zůstal ‚vržený‘ do světa, o lidském bytí ve světě, o lidské zkušenosti se světem a o způsobech tohoto zakoušení. Je to tedy historie zkušeností, historie pocitů, privátních mikrosvětů“ (Domańska 1999, s. 58).

Užití pojmu „zkušenost“ vychází u Domańskiej z díla holandského historika a teoretika F. A. Ankersmita, kde tvoří ústřední jádro hledání odpovědi na otázku po možnostech vypracování takové historiografie, která by se dokázala vyrovnat s důsledky tzv. linguistic turn v humanitních vědách (tedy především vymanit se ze zasetí obecných „struktur“, narativismu a hermeneutické interpretační zacyklenosti). Ve zkratce řečeno, Ankersmit se pokouší rehabilitovat kategorii zkušenosti („historické zkušenosti“) jako nejzásadnější problém veškerého historického zkoumání: „na počátku nebyl předmět (jak tvrdili někteří modernističtí filozofové, například Strawson), nebylo to slovo či jazyk (jak o tom uvažovali postmodernisté i hermeneutici) — na počátku byla zkušenost“ (tamtéž, s. 112). Takové zaměření historie, jak říká Ankersmit v knize *Sublime Historical Experience* (Vznešenost historické zkušenosti, 2005), nám umožňuje lépe pochopit nejen minulost, ale i současnost. Jako příklad uvádí moment z amerických dějin, tzv. jižanské trauma z občanské války, které stále může stimulovat pocity ztráty a lítosti u občasného návštěvníka amerického Jihu, jak se to stalo i jemu samotnému v roce 1985 (Ankersmit 2005, s. 13). Příznačné je, že také Ankersmit mluví o úzké spojitosti mezi zkušeností umění (estetickou zkušeností) a historickou zkušeností: „Zakoušíme minulost stejným způsobem, jakým můžeme zakoušet umělecké dílo. V obou případech jsme povinni zůstat ‚na povrchu‘, abych tak řekl, a vyhnout se pokušení hledat hlubší základy toho, co vidíme a prožíváme buď na straně subjektu, nebo na straně objektu“ (tamtéž, s. 313).

Pojem „zkušenost“ v těchto úvahách nabývá čím dál většího významu a funguje jako brána k široce otevřenému poli výzkumných otázek. Martin Jay v kanonické knize *Songs of Experience* (Zpěvy zkušenosti, 2005), v níž se zabývá historií ideje „zkušenosti“, hned v úvodu předznamenává, že žádný jednotný příběh (metanarativ) o tomto pojmu nemůže být vyprávěn (Jay 2005, s. 2). Pozornost věnovaná pojmu „zkušenosti“ v dějinách humanitních věd (filozofii, sociologii, antropologii, psychologii, estetice, literární vědě i etice) s sebou přinesla velké množství definic, nicméně právě tato diverzita je, zdá se, největší užžitnou hodnotou pro uplatnění tohoto pojmu v literární vědě i historii.

RYSZARD NYCZ: MODERNITA JAKO ZKUŠENOST

Ryszard Nycz patří v kontextu polské literární vědy mezi badatele, kteří se o adaptaci pojmu „zkušenosti“ snaží nejvýrazněji, a to v rámci jím rozvíjené koncepce kulturní teorie literatury (KTL).⁵ Nyczův zájem o moderní literaturu a možnosti jejího rozumnění z hlubší, podstatnější, aktuálnější perspektivy lze sledovat především v jeho publikacích *Język modernizmu* (Jazyk modernismu, 1997), *Literatura jako trop rzeczywistości* (Literatura jako trop skutečnosti, 2001) a zejména v knize *Poetyka doświadczenia* (Poetika zkušenosti, 2012), z níž pochází i zde publikovaný překlad ústřední kapitoly. Podstatné je uvést, že Nyczovy teoretické a filozofující úvahy ve zmíněných publikacích přirozeně provází kapitoly s interpretacemi konkrétních literárních děl moderní polské literatury (tedy období zhruba od přelomu 19. a 20. století), v knize *Poetyka doświadczenia* se jedná o díla Bolesława Leśmiana, Czesława Miłosze a Adama Ważyka. Ačkoliv vývoj úvah o pojmu „zkušenost“ v celku Nyczova díla zde nemůžeme sledovat v úplnosti, je zřejmé, že prošly určitým vývojem. Spojení (moderní) literatury a zkušenosti krystalizovalo zejména v knize *Literatura jako trop rzeczywistości*, kde Nycz v úvodu napsal:

Literatura — zvláště moderní — se stává oním zvláštním místem, kde svět teprve vstupuje do prostoru zkušenosti a rýsuje se na horizontu lidského poznání; oním zvláštním momentem lidské zkušenosti, kde se proces ustavování „bezejmenné“ skutečnosti odehrává formou znaků, aktů kategorizace a přiřazování smyslu. Tam i tehdy se právě stopa stává tropem; literatura — „šifrovaným záznamem“ skutečnosti (Nycz 2001, s. 12).

Ryszard Nycz se ve své knize *Poetyka doświadczenia* nesnaží předložit nějakou novou definici či filozofickou koncepci „zkušenosti“, jakkoliv je evidentně obeznámen s díly většiny současných vědců, kteří se problematikou „zkušenosti“ zabývají, ostatně v knize je na jednom místě přehledně sumarizuje:

V posledních letech jsme svědky triumfálního návratu kategorie zkušenosti jako významného a někdy ústředního — a vskutku transdisciplinárního — problému všech humanitních a společenských věd [...]: sociologie (Giddens), psychologie (Bruner), historie (Ankersmit, LaCapra), filozofie (Agamben), estetika (Shusterman), dějiny mentalit (Jay, Wolska), dějiny kultury (Berman), lingvistika (Lakoff a Johnson), filozofie (Lacoue-Labarthe) a kulturní (Caruth) interpretace „testimoniální“ literatury a próz (Nycz 2012, s. 139).

Také v názvu přeložené studie se objevují oba ústřední pojmy „modernity“ a „zkušenosti“. Stejně jako ostatní badatelé ve výše zmíněných publikacích se zde Nycz pokouší uchopit modernitu, resp. moderní literaturu prizmatem lidské zkušenosti. Jak

5 „Kulturní teorie literatury, jak jí rozumím já, je tedy projektem obnovy literárněteoretického výzkumu v kontextu současné humanitněvědné reflexe a kulturní a civilizační situace; projekt, který je zároveň návratem k praxi literární teorie v jejím současném pojetí (zahrnuje tudíž i to, co je literární)“ (Nycz 2012, s. 120).

už poznamenala Anna Gnot v komentáři k překladu autorovy koncepční studie o nových humanitních vědách v Polsku, Nyczovu esejistickou metodu psaní charakterizuje poměrně volně nakládání s pojmy a tendence k „vytrhávání historických a teoretických konceptů z bezpečného a tradicí ukotveného významového prostředí“ (Gnot 2022, s. 60). Ani zde publikovaná studie v tomto ohledu není výjimkou, vždyť oba klíčové pojmy stojící v jejím názvu jsou obestřeny takovým množstvím výkladů a definic, že není možné ani účelné snažit se je ukotvit v jednoznačném a definitivním významovém kontextu — naopak, je to právě tato významová otevřenost, z níž Nycz čerpá a činí z ní cennou devízu svých úvah.

Zjednodušeně řečeno, jde o tu o to pohlédnout na moderní dobu, resp. moderní literaturu se všemi jejími exemplifikacemi, prizmatem různých a měnících se podob zkušenosti, jak je přináší život člověka. Nycz se ve studii *O nowoczesności jako doświadczeniu* (O modernosti jako zkušenosti), publikované jako předmluva k tematickému číslu časopisu *Teksty drugie*,⁶ pokusil zjednodušeně rozčlenit tři možnosti přístupu ke vzájemnému vztahu modernity a zkušenosti, na nichž svou knihu postavil.

Za prvé se jedná o pojem označený jako „zkušenostní modernita“ (*doświadczeniowa nowoczesność*), který v sobě zahrnuje ambivalenci dvou hlavních konkurenčních typů modernity, jak se vyprofilovaly v průběhu dějin — 1. model vycházející z tradice renesančního humanismu (Montaigne, Bacon), založený na klasické literatuře a praktických znalostech, odvozených ze zkušeností, které jednotlivci získávají díky interakcím s druhými (jinými lidmi, zvířaty a věcmi), které jsou „vždy konkrétní, kontextově podmíněné, probíhají v daném čase a místě“ (Nycz 2006, s. 4); 2. model dominující od 17. století až po šedesátá léta 20. století, tedy doktrinální typ chápání modernity jako racionalistického projektu, který má své kořeny v karteziánské filozofii, Newtonově obrazu světa a Hobbesově vizi absolutního národního státu. Dle Nycze právě tato druhá varianta modernity, spolu se svými základními a hierarchicky modelovanými opozicemi (rozum vs. cit, myšlení vs. procitování, fakta vs. hodnocení atp.), vedla k „podřízení všech zkušenostních kategorií a sfér lidského jednání — abstraktní racionalitě teoretických systémů s univerzální platností“ (tamtéž, s. 5).

Druhý pojem „zkušenost modernity“ (*doświadczenia nowoczesności*) odkazuje na další podstatný význam této relace, má poukazovat na těžké zkoušky, kterým byl vystaven člověk podrobený racionalistickému modernizačnímu projektu, a zabývat se především jeho negativními důsledky (člověk zpředmětněný, zneschopněný, dezintegrováný či odcizený). Svět modernity se svou teleologií a ideologií pokroku podřizuje život člověka a společenství normám instrumentální racionality — abstraktně měřený čas, funkční organizace prostoru, chápání vlastního osudu z hlediska „racionálního mikroprojektu definovaného institucionalizovanými rolemi a sociálně sankcionovanými scénáři chování“ (tamtéž). Tyto normy určují souřadnice těchto nových prožitků „moderního“, které byly nakonec vnímány jako negativní zkušenosti — zkušenost konfliktu, šoku, nátlaku, kontroly, represe, vyloučení — jež zanechávaly traumatické stopy v senzibilitě jedince.

Třetí význam modernity jako zkušenosti označuje Nycz prostě jako „moderní zkušenost“ (*doświadczenie nowoczesne*). Zatímco v předcházejícím případě vycházela

6 Nycz tuto studii v upravené podobě začlenil do knihy *Poetika zkušenosti* (Nycz 2012, s. 219–231).

zkušenost z naprojektovaného života v naprojektovaném světě, v tomto případě je svět zakoušen „prostřednictvím měnících se forem společenského a individuálního života, civilizační krajiny, technologiemi proměněného prostředí nebo kulturně a společensky modelované přírody“ (tamtéž, s. 6). Nycz zde jako příklady takových zkušeností uvádí setkání s městem, vzbuzujícím množství dojmů, kontakty s cizími lidmi a anonymním davem, zažívání okamžiků bezprostředního bytí tady a teď, pocit vnoření se do nepřetržitého toku událostí atp. Negativní konsekvence těchto situací vyplývají právě z konfliktu s racionalistickými modely modernity, vedou dle Nycze k diferenciaci forem moderní zkušenosti, které „postupně ztrácejí své ryze negativní [...] charakteristiky; nabývají určité nezávislosti, pomalu se stávají rysy nového druhu zkušenosti [...], jež se stává údělem člověka v současném (pozdně moderním či postmoderním) světě“ (tamtéž).

Tyto tři teoretické rámce modernity jako zkušenosti podle Nycze ukazují na významné a problémové oblasti celého výzkumného pole, i když jej samozřejmě nemohou plně vyčerpat. Nycz se zde s odkazem na Martina Jaye, tedy s ostrážitostí vůči ustáleným definicím a s vědomím nemožnosti překonat chronickou víceznačnost jejich různých pojetí, ale i odlišně koncipovaných předmětů výzkumu, pouští do nesebného úkolu zapojit pojem „zkušenosti“ do procesu porozumění moderní literatuře a jejím variantám. Vychází přitom z určitých obecných historických, antropologických, filozofických i sociologických předpokladů reflexe života moderního člověka v moderním světě, zejména pochopení, že

zkušenost ztrácí status bezprostředního poznání skutečnosti a stává se nejen synonymem nevyhnutelné mediatické lidského kontaktu s realitou, ale také na sebe bere podobu nepřímé (a zprostředkující) skutečnosti, zastírající, skrývající nebo izolující člověka od reality „in crudo“ (Nycz 2012, s. 213).

Zejména modernistická a avantgardní literatura pomohla odhalit či vyjádřit tuto novou zkušenost, že „skutečnost a její objekty neexistují nezávisle na médiu, v němž jsou reprezentovány“ (tamtéž).

Nyczovo pojetí moderního v této studii nejvíce vychází z esejů německého filozofa a sociologa Georga Simmela (Nycz na něho odkazuje i ve svých dalších knihách, stejně jako k dílu Charlese Baudelaira, jímž se zabýval právě Simmel a později Walter Benjamin), který se ve svých sociologických diagnózách moderní doby často obracel k umění (porozumění modernímu životu skrze analýzu uměleckých děl zachycujících nové prožitky, pocity a vjemy, jež moderní doba přináší), které se „může stát vodítkem k porozumění modernímu životu a stát se rovnocenným doplňkem analýz sociologických, ekonomických či politologických“ (Mucha 2008, s. 119). V publikované studii jsou zmíněni i někteří přední myslitelé a filozofové, kteří se tématem modernity či zkušenosti zabývali, ať už se jedná o Johna Deweyho, Waltera Benjamina, Hanse Georga-Gadamera, Michaela Oakeshotta, Wolfganga Isera nebo Richarda Shustermana a řadu dalších. Nycz spíše než opisováním jejich tezí zakotvených v určitém filozofickém systému (pragmatismus, nedogmatický marxismus, hermeneutika, konzervativní politická filozofie, literární antropologie, estetika pragmatismu), rozvíjí jejich podněty tvůrčím způsobem a nedbá úzkostlivě na jejich zakotvení v původním kontextu. Týká se to zejména pragmatismu, jehož filozofickou tradici Nycz

přirozeně absorbuje, ale není pro něho stěžejní (ostatně na rozdíl od Deweyho nehovoří o estetické zkušenosti, ale o zkušenosti bez přívlastků, v její filozoficko-antropologicko-historické dimenzi).⁷

Na rozdíl od Agambena, který v podobných souvislostech mluví o „destrukci zkušenosti“,⁸ se Nycz pokouší hledat východisko a pracuje s hypotézou, že s příchodem modernity zkušenost nezanikla, ale transformovala se ve „zprostředkující svět lidské zkušenosti jako moderní verze reality“ (Nycz 2012, s. 216). Nycz se neptá po tom, co je to skutečnost, ale zajímá ho, jakých vlastností poznání skutečnosti nabývá skrze techniky (moderního) umění, jaké vlastnosti světa se zjevují díky médiím reprezentace a artikulacím nových zkušeností. Navazuje zde na nejrůznější koncepce, které spojuje přesvědčení, že umění a literatura jsou specifické, významné a faktické formy prožívání reality.

Nycz pak tyto teze prověřuje a rozpracovává ve vztahu k hlavním typům diskurzů (či paradigm) modernistické literatury (experimentální, resp. avantgardně-modernistický model, literatura niterných prožitků, literatura svědectví). Zejména na příkladu literatury svědectví se Nycz zabývá problematikou artikulace hraničních zkušeností (např. literatura o holocaustu), jež se dotýkají zkušeností vymykajících se diskurzivizaci (jazykové artikulaci), což však generuje „její smyslové, nereflexivní a asémantické dimenze“ (tamtéž, s. 224), jež se znovu reaktivují ve čtenářské zkušenosti. Tento proces tvoří v Nyczově studii můstek k poslední variantě zkušenosti v rámci literární praxe, kterou s využitím Foucaulta označuje jako „knihy-zkušenosti“ — toto pojetí rámuje celou studii o aplikovatelnosti pojmu „zkušenost“

7 Východiskem estetiky pragmatismu u Johna Deweyho v jeho knize *Art as Experience* (1934) je snaha „obnovit kontinuitu mezi vytrženými a zesílenými formami zkušenosti uměleckých děl a každodenními událostmi, činy a strádáním, jež jsou všeobecně považovány za zakládající prvky zkušenosti“ (Dewey 1980, s. 3). Jde tu o nové nastavení procesu lidského poznání, kde zkušenost (komplexní interakce organismu a jeho prostředí) předchází artikulaci (jazykové vyjádření), proto i neartikulované má svůj význam. Dle Deweyho nám umění pomáhá obohacovat naši bezprostřední zkušenost a obnovuje náš vztah k okolnostem a naléhavým potřebám každodenní zkušenosti (akcent na tělesnost, organičnost, demokratizaci umění). K dynamickému a procesuálnímu pojetí pojmu „zkušenost“ u Johna Deweyho viz Shusterman 2003, Skalický 2017, Šíp 2008. Na řadu Deweyho myšlenek, zejména výchovný a demokratizační potenciál imaginace v umění a literatuře, navázala jedna z hlavních iniciátorek etického obratu Martha C. Nussbaumová (2017).

8 Jak už upozornila Dorota Wolska, konstatování „destrukce zkušenosti“ v moderním světě u Giorgia Agambena nemá fungovat jako rezignace a lamentace, ale jako výzva k jejímu hledání a rekonstrukci. Moderní poezie není podle Agambena založena na nové zkušenosti, ale právě na jejím kritickém nedostatku, kdy ji nahrazuje (nejvýrazněji u Baudelaira) šok: „Právě v kontextu krize zkušenosti nachází moderní poezie své místo. Neboť moderní poezie od Baudelaira při podrobném zkoumání není založena na nové zkušenosti, ale na bezprecedentním nedostatku zkušenosti. Odtud smělost, s jakou Baudelaire umísťuje šok do středu své umělecké práce. [...] U Baudelaira se člověk odloučený od zkušenosti sám vystavuje síle šoku. Poezie reaguje na vyvlastnění zkušenosti tím, že toto odejmutí převádí na důvod přežití a činí z nezažitého normální stav. V této perspektivě se hledání ‚nového‘ nejví jako hledání nového předmětu zkušenosti; místo toho implikuje zatmění a pozastavení zkušenosti“ (Agamben 1993, s. 41).

na moderní literaturu a kromě překonání dualistické ontologie posouvá možnosti zkoumání literatury do nových, produktivních a etických dimenzí. Snad právě takový horizont uvažování otevírá humanitním vědám⁹ způsob, jak se pokusit reagovat na výzvy současného světa.

Zde publikovaný překlad kapitoly *Literatura nowoczesna wobec doświadczenia* (Moderní literatura a zkušenost) pochází z knihy Ryszarda Nycze *Poetyka doświadczenia* (Nycz 2012, s. 208–226). Ryszard Nycz (nar. 1951) je polský literární vědec, v současnosti působí jako emeritní pracovník Institutu Badań Literackich Polské akademie věd, je vedoucím Katedry antropologie literatury a kulturního výzkumu na Jagellonské univerzitě v Krakově. Je autorem řady monografií o moderní polské literatuře a literární teorii.

LITERATURA

Agamben, Giorgio: *Infancy and History: The Destruction of Experience*, přel. Liz Heron. Verso, London — New York 1993.

Ankersmit, Frank: *Sublime Historical Experience*. Stanford University Press, Stanford 2005.

Czapliński, Przemysław — Nycz, Ryszard et al. (eds.): *Nowa humanistyka: Zajmowanie pozycji, negocjowanie autonomii*. Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2017.

Dewey, John: *Art as Experience* [1934]. Wideview/Perigee Book, New York 1980.

Domańska, Ewa: *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1999.

Doran, Robert: *The Ethics of Theory: Philosophy, History, Literature*. Bloomsbury Academic, London — New York 2017.

Eskin, Michael: Introduction: The Double 'Turn' to Ethics and Literature? *Poetics Today* 25, 2004, č. 4, s. 557–572.

Gregory, Marshall W.: Redefining Ethical Criticism: The Old vs. the New. *Journal of Literary Theory* 4, 2010, č. 2, s. 273–301.

Gnot, Anna: Hledání nových mistrů. *Česká literatura* 70, 2022, č. 1, s. 58–62.

Goodman, Nelson: *Způsoby světatorby*, přel. Vlastimil Zuska. Archa, Bratislava 1996.

Holeček, Lukáš: Tradice, diskontinuita a etická dimenze literární historie. *Česká literatura* 64, 2013, č. 3, s. 392–407.

Jaszewska, Dagmara: Nowoczesność jako doświadczenie. Część II. *Kultura Współczesna*, 2007, č. 1 (51), s. 225–230.

Jay, Martin: *Songs of Experience: Modern American and European Variations on a Universal Theme*. University of California Press, Berkeley 2005.

Mucha, Ivan: *Georg Simmel. Filosof a sociolog (Úvahy o celistvosti člověka a života)*. Tiskárna a vydavatelství 999, Jesenice u Prahy 2008.

Nussbaumová, Martha C.: *Ne pro zisk. Proč demokracie potřebuje humanitní vědy*, přel. Otakar Vochoč. Filosofia, Praha 2017.

Nycz, Ryszard: *Literatura jako trop rzeczywistości. Poetyka epifanii w nowoczesnej literaturze polskiej*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2001.

Nycz, Ryszard: O nowoczesności jako doświadczeniu. *Teksty drugie*, 2006, č. 3, s. 4–6.

Nycz, Ryszard: *Poetyka doświadczenia. Teoria, nowoczesność, literatura*. Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2012.

⁹ „Poznáváním světa v modu humanitního bádání nevyhnutelně vstupujeme do této struktury ozřejmování zkušeností jiných lidí a právě tato struktura naplňuje etický rozměr poznávacích praktik“ (Wolska 2006, s. 33).

- Nycz, Ryszard:** Nové humanitní vědy v Polsku, přel. Anna Gnot. *Česká literatura* 70, 2022, č. 1, s. 63–82.
- Shusterman, Richard:** *Estetika pragmatizmu. Krása a umenie života*, přel. Zdeňka Kalnická a Emil Višňovský. Kalligram, Bratislava 2003.
- Skalický, David:** *Ozvláštnění — fikce — estetická zkušenost*. Halama, České Budějovice 2017.
- Šimák, Petr:** Dvě výročí Přemysla Blažíčka. *Česká literatura* 60, 2012, č. 5, s. 727–736.
- Šíp, Radim:** *Richard Rorty. Pragmatismus mezi jazykem a zkušeností*. Paido, Brno 2008.
- Váchová, Michaela:** Pragmatické momenty v aktivistické filozofii a estetice Emanuela Rádla. *Česká literatura* 61, 2013, č. 5, s. 697–717.
- Vodák, Jindřich:** Umění a život. *Čas* 16, 1902, č. 288, 19. 10., s. 3.
- Wolska, Dorota:** Doświadczenie jako kwestia humanistyki. *Teksty drugie*, 2006, č. 3, s. 24–33.

